

РОЛЯ СЕМАНТЫЧНЫХ КАМПАНЕНТАЎ У ФУНКЦЫЯНАВАННІ СТРУКТУРНА-СІНТАКСІЧНЫХ МАДЫФІКАЦЫЙ

Распрацоўкі ў галіне семантычнага сінтаксісу – тэорыя глыбінных і паверхневых структур, семантычны інварыянт сказа, вучэнне пра семантычныя кампаненты сказа (В.Х. Багдасаран, І.А. Бажок, Т.А. Коласавя, Л.В. Лісочанка, В.У. Мартынаў, З. Выхадзілава, А. Унішэўска і інш.) – дазваляюць выкарыстоўваць іх у якасці базавых пры аналізе сінтаксічнай з’явы. Асаблівы інтарэс уяўляе вучэнне пра семантычную структуру сказа (І.А. Бажок, М.У. Усеваладава і інш.). Пры даследаванні канструкцый з эліпсісам дзеяслова мэтазгодна, на наш погляд, шырока выкарыстоўваць прыёмы фармалізацыі сінтаксічнага аб’екта – пабудову сінтаксічных мадэляў, напрыклад: агенс – прэдыкат – лакатыў. Думаецца, пры выяўленні семантычнай тыпалогіі найбольш прыдатнымі выступаюць тэрміны для абзначэння тыпаў прэдыкатаў і семантычных кампанентаў, напрыклад, акцыянальна-безаб’ектны тып. Аднак ужываліся названыя тэрміны і паняцці з мэтай указання на кампенсаторны кампанент і выяўлення заканамернасцей функцыянавання сінтаксічных адзінак. Відавочна, што істотнае адрозненне прапанаванага нам падыходу да вывучэння з’явы эліпсіса ад папярэдніх даследаванняў заключаецца ў тым, што асноўныя катэгорыі, паняцці і тэрміны структурнага і семантычнага сінтаксісу выступаюць у даследаванні не самамэтай, а выключна інструментам пазнання сутнасці сінтаксічнай з’явы. Такім чынам, прапанаваная нам тэорыя кампенсаторнай прыкметы грунтуецца на класічных паняццях і катэгорыях структурнага і семантычнага сінтаксісу, аднак мы разглядаем яе як новае паняцце па той прычыне, што яно здольна выявіць механізмы функцыянавання канструкцый з эліпсісам дзеяслова.

Эліптычныя канструкцыі, нягледзячы на адсутнасць дзеяслова, успрымаюцца адэкватна па той прычыне, што ў кантэксце ёсць кампенсаторны кампанент. Напрыклад, сказы тыпу *Дзеці ў школу* мы кваліфікуем як канструкцыі з семантыкай руху дзякуючы наяўнасці паказчыка семантыкі – кампанента з лакатыўным значэннем *у школу*, які можа спалучацца выключна з прэдыкатамі руху. Паколькі рэалізацыя семантыкі ў такіх канструкцыях ажыццяўляецца з дапамогай лакатыва, які ўказвае на дынамічную лакалізацыю суб’екта, то лічым мэтазгодным падобны тып эліптычных канструкцый кваліфікаваць як дынамічна-лакатыўны. Такі падыход да аналізу ўяўляецца нам апраўданым і аб’ектыўным, бо вылучае не толькі сутнасць сінтаксічнага аб’екта, а і заканамернасці яго функцыянавання.

У выпадках, калі для кампенсацыі эліпсаванага дзеяслова недастаткова кампанента семантычнай структуры, яго ролю выконваюць структурныя кампаненты або сінтаксічныя адзінкі: прэдыкатыўныя часткі ў

структуры поліпрэдыкатыўнай адзінкі, канструкцыі ў структуры звышфразавога адзінства, аднародныя або адасобленыя члены сказа і інш. Названыя кампаненты выконваюць функцыю, аналагічную семантычным, аднак пры гэтым прыцягваюцца сінтаксічныя сувязі, семантыка-сінтаксічныя і логікасемантычныя адносіны. Такім чынам кампенсаторны кампанент набывае структурную аформленасць. Напрыклад, у канструкцыі *Ларыса ўвесь час пра іх апошні дзень, перабіраючы зноў і зноў свае невясёлыя ўспаміны* (Г. Багданава) адасобленая акалічнасць указвае на спосаб працякання працэсу і адмяжоўвае семантыку мысліцельных працэсаў ад маўленчых. Ажыццяўляецца падобная аперацыя на аснове паўпрэдыкатыўнай сінтаксічнай сувязі, гэта значыць, прыцягваюцца адносіны паміж структурнымі кампанентамі, таму лічым мэтазгодным вылучыць кампенсаторны кампанент структурнага ўзроўню. Узаемадзеянне кампенсаторных кампанентаў на аснове паратаксічнай сувязі дазваляе адмежаваць семантыку руху ад семантыкі перамяшчэння ў прасторы: *А тым часам спацішка / Уранні без замінак / За бітончык малака / – І ... пяхком на рынак* (А. Бачыла) або *Я завязаў вешчмяшок і – на станцыю* (В. Быкаў). Кампенсаторным фактарам можа выступаць і скрытая прэдыкатыўнасць у эліптычных канструкцыях з параўнальнымі зваротамі, якая адмяжоўвае семантыку руху ад семантыкі стальной лакалізацыі: *Лёгка воблачкі над вёскай, нібы белыя лебедзі* (К. Чорны).

У структуры складанага сказа ў якасці кампенсаторнага кампанента можа выступаць адна з прэдыкатыўных частак, якая ўдакладняе семантыку эліпсаванага дзеяслова шляхам абмежавання лексем, што могуць запаўняць сінтаксічную пазіцыю выказніка. Такім чынам, кампенсацыя сэнсу ажыццяўляецца на аснове пэўных сінтаксічных сувязей і адносін, што кваліфікуецца намі як структурны фактар. Напрыклад, дыферэнцыяцыя семантыкі мысліцельных і маўленчых працэсаў адбываецца на аснове аб'ектных адносін: *Я пра тое, што, прымаючы багоў і новую веру, не спяшайцеся дзякаваць Візантыі...* (М. Матукоўскі).

Сінтаксічная сувязь паміж прэдыкатыўнымі адзінкамі гіпатаксічная, якая выражаецца экспліцытна (наяўнасць злучніка), значыць, падобны тып кваліфікуецца намі як поліпрэдыкатыўны экспліцытна-гіпатаксічны.

Рэалізацыя сэнсу эліптычнага сказа можа ажыццяўляцца на ўзроўні складанага сінтаксічнага цэлага, у гэтым выпадку сінтаксічная адзінка – прэдыкатыўная або парцэляваная – кваліфікуецца намі як кампенсаторны кампанент. Пры гэтым для забеспячэння функцыянавання канструкцый прыцягваюцца логіка-семантычныя і семантыка-сінтаксічныя адносіны, якія таксама намі вызначаюцца як кампенсаторныя сродкі і спосабы. Напрыклад, адносіны тоеснасці, што выражаюцца ў анафарычным паўторы кампанента аб'ектнага тыпу, забяспечваюць функцыянаванне канструкцый з эліпсісам дзеяслова нават з мінімальнай колькасцю кампанентаў: *Кінуць усё і жыць*

аднымі цяпліцамі? Ну... адну можна... На дзве месца не хопіць (Г. Марчук).
Падобны тып кваліфікуецца намі як звышфразавы.

Відавочна, што роля семантычнага кампанента, што выступае ў функцыі кампенсаторнага, значная. З яго дапамогай магчыма кваліфікацыя структурных і семантычных тыпаў мадыфікацый сказаў у сінтаксічнай сістэме беларускай мовы.

Літаратура

1. Багдасарян, В.Х. К вопросу об имплицитном в языке / В.Х. Багдасарян // *Философия и методологические вопросы науки* : сб. ст. / Акад. наук Арм. ССР, Ин-т философии и права ; редкол. : С.Ш. Авалиани, Дж.Т. Ахмедли, Г.А. Геворкян (отв. ред.). – Ереван, 1977. – С. 96–108.

2. Божок, И.А. Семантическая организация эллиптических предложений / И.А. Божок // *Семантика слова и семантика высказывания* : межвуз. сб. науч. тр. / Моск. обл. пед. ин-т ; редкол. : П.А. Лекант (отв. ред.) [и др.]. – М., 1989. – С. 22–32.

3. Всеволодова, М.В. Теория функционально-коммуникативного синтаксиса: фрагмент прикладной(педагогической) модели языка : учебник / М.В. Всеволодова ; Моск. гос. ун-т, филол. фак. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 2000. – 502 с.

4. Колосова, Т.А. О некоторых видах сложных эллиптических структур / Т.А. Колосова // *Материалы по русско-славянскому языкознанию* : сб. ст. / Воронеж. ун-т ; редкол. : В.И. Собиенникова (науч. ред.). – Воронеж, 1979. – С. 78–87.

5. Лисоченко, Л.В. Высказывания с имплицитной семантикой : логич., языковой и прагмат. аспекты / Л.В. Лисоченко ; отв. ред. Г.Ф. Гаврилова ; Сев.-Кавк. науч. центр высш. шк. – Ростов н/Д. : Изд-во Рост. ун-та, 1992. – 152 с.

6. Мартынов, В.В. Универсальный семантический код: УСК-3 / В.В. Мартынов ; под ред. А.Е. Михневич. – Минск : Наука и техника, 1984. – 132 с.

7. Uniszewska, A. The nature of linguistic processes determining the applicability of nominalizations applied to strings NP-COP-AP / A. Uniszewska // *Glottodidactica*. – 2001. – Vol. 29. – P. 139–147.

8. Vychodilová, Z. Elipsa jako jeden ze způsobu neexplicitního vyjadřování obsahových prvků v jazyce / Z. Vychodilová, R. Zimek ; Masarykova unv. – Olomouc : [s.n.], 1988. – 231 s.